

ETNIKAI VISZONYOK KELET-AFRIKÁBAN ÉS LIONGO FUMO FOLKLÓRALAKJA

Délkelet-Ázsiától vagy Közép-Amerikától eltérően nem áll túlságosan sok biztos adat rendelkezésünkre a korai afrikai történelemről, a földrajzi közelség, valamint a kontinens északi részével fenntartott szorosabb kapcsolatok ellenére. Fekete-, vagy a szub-szaharai Afrika hatalmas területe évszázadokon át „terra incognita” volt számunkra, európaiak számára, s az a tény, hogy az afrikai népek nem hoztak létre saját írásbeliséggel rendelkező nagy és jól szervezett államokat, azt eredményezte, hogy saját történelmüket jószerivel nem ismerik. Csupán egy keskeny tengerparti sáv állt kapcsolatban a világ többi részével, főként a hajózás és némi kereskedelem révén.

Nyugat-Afrika, a Kongó-medence, vagy a Nagy Tavak vidékének és más régiók állami formációinak sem volt írásbelisége. Így annak ellenére, hogy magasan fejlett igazgatási rendszerük volt, nem tudták létrehozni a törvényekre épülő, kulturálisan és történelmileg stabil társadalmat.

Majdnem az egyetlen kivétel a kelet-afrikai partvidék volt, ahol a középkor folyamán a szuahéli városok, mint az interetnikai kommunikáció fontos terepei jöttek létre, és megszületett a szuahéli nyelv a helyi bantu nyelvek, valamint az arab (később a hindi, az urdu s bizonyos európai nyelvek) egymásra hatásából. A szuahéli városok övezete a mai szomáliai főváros, Mogadishu környékétől Mozambik északi részéig terjedt. Ezek a városok soha nem képeztek szoros egységet, formálisan is egységes államot, s a szuahéli kultúra központja szinte állandó vándorlásban volt Északról déli irányban. Ez a folyamat részben a kusita népek (főleg a gallák vagy oromók, a barareta, kipsigis, jie és más népek) inváziójához kapcsolható, akik Afrika szarvának fokozatosan kiszáradó területéről érkeztek.

A szuahéli kultúra első történelmi központja a mai kenyai tengerparton volt, sokkal északabbra, mint ma, Pate kis szigetén, Amu, Lamu, Siu vagy Siwa, Shanga és más központokban, gyakorlatilag egyetlen történelmi és kulturális tömbben. Ennek a központnak a 14. századtól a 16. századig tartott a virágzása, s itt születtek a szuahéli nyelv első irodalmi alkotásai.

Nincs elég idő és terjedelem, hogy az egész szuahéli kultúra létrejöttének összetett folyamatát részleteiben ismertessük. Ehelyett vessünk egy pillantást Kelet-Afrika mai etnikai helyzetére. A kifejezés hagyományosan három országot foglal magába, Ugandát, Kenyát és Tanzániát.

A terület határai természetesen nem esnek egybe az említett országok határaival, hanem átnyúlnak a Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda, Burundi, Malawi, Zambia és Mozambik szomszédos régióiba is.

Ugandában alapvetően bantu nyelvű népeket találunk jelentős mértékű nilota antropológiai behatással. De az itteni késő középkori nilota hódítók, akárcsak Ruandában és Burundiban, elveszítették eredeti nyelvüket, és bantu nyelvűekké váltak, jelentős mértékben megőrizve nilota antropológiai jellemzőiket.

Ebben az országban a bagandák adják a népesség többségét, nyelvük, a luganda gyorsan terjed, és egyfajta helyi lingua franca szerepet játszik, a szuahélivel párhuzamosan. A két említett nyelv és kulturális háttereik között bizonyos értelemben sajtósági verseny is kialakult.

Kenyában más a helyzet. A két nagy etnolingvisztikai tömb, azaz a bantu nyelvű népek és törzsek, valamint a niloták az ország különböző vidékeit népesítik be, előbbieket főként a keleti és központi körzeteket, utóbbiak az ország nyugati körzeteit, míg Kenya észak-nyugati részét a pásztorkodó életmódot folytató kusita népek lakják, a barareta, galla, jie, kipsigis és más népek.

Ennek a képnek megfelelően a szuahéli nyelv és vele összefüggésben a kulturális tradíciók, amelyek eredetileg Kenya keleti régióiban voltak fellelhetőek, és ahogy már fentebb említettük, itt a szuahéli kultúra legrégibbi központját képezték mintegy 7–8 évszázaddal ezelőtt. A szuahéli epikai (mind az írásos, mind a szóbeli) hagyományok kezdetei, amelyekkel a későbbiekben még részletesebben foglalkozunk, szintén ehhez az etnokulturális és történelmi régióhoz kapcsolódnak.

Tanzániában, Kelet-Afrika legnagyobb országában alapvetően bantu nyelvű népeket és törzseket találunk. Léteznek a nilota etnikai és nyelvi egységek kisebb csoportjai is, valamint szétszórt maradványai a Kelet- és Közép-Afrikát feltételezhetően eredetileg benépesítő őslakos koisan törzseknek.

Utóbbiakat Tanzániában a hadzapik vagy tindigák képviselik az Eyasi (Njarasa) tónál, valamint a szandavék az ország déli részén. A Nagy Tavak vidékén a koisan elemek a hagyományos társadalmi rendszer speciális (legalacsonyabb) rétegét képezik, általában tuáknak nevezik őket, vagy a bantuban a többes számot jelentő előtaggal batuáknak (watuáknak). Tanzánia, Kenya és Uganda egymással szomszédos régióiban, a Viktória-tó körzetében találjuk a dorobbókat (vadorobbókat), eredeti nevükön az okiekeket. S végül a kenyai–szomáliai határhoz közel élnek a ribik (varibik), a sanyék, sniák (vassaniák) és néhány más csoportja a koisan törzseknek, összekeveredve a bantu, a nilota, vagy a kusita népekkel.

A mi számunkra ők azon szerepjátszásukért fontosak, amit a kenyai partvidéken játszottak akkor, amikor az első szuahéli irodalmi alkotások keletkeztek a Pate, az Amu és a Shanga régióban. Például a szuahéli epikus énekek egyikében arról van szó, hogy az ének hőse, Liongo Fumo a tuák között talált menedékre, amikor őt hazájából elűzték.

Ezen énekek közül a legkorábbiak – rövidebbek, vagy hosszabbak maradtak fenn – a 15. század körül keletkeztek, és szinte napjainkig élnek a szuahéli nyelvű régióban. Leginkább verses formában adják elő őket, de esetenként prózában is. Utóbbi esetben gyakorlatilag narratív történetekként szolgálnak, fontos részét képezve a szuahéli orális hagyományoknak, természetesen bizonyos párhuzamot mutatva az írott szuahéli irodalommal. Feltételezhetjük, hogy a szuahéli kultúrának ezek az elemei a szuahéli történelem legkorábbi időszakában népmondákként keletkeztek, s nem volt különösebb irodalmi formájuk vagy műfajuk. Később versebe foglalták őket a könnyebb megjegyezhetőség és előadhatóság kedvéért, s bizonyos részei narratív történetté, sőt, tündérmesévé váltak.

Ezeknek a verseknek a központi figurája egy ember vagy inkább kulturhérosz, akit Liongo Fumonak hívnak, és aki a helyi hagyományok szerint a Pate-Amu régióban Sanga uralkodó klánjának tagja volt. Liongo Fumo neve beszédes név a szuahéli nyelvben, „vezető”, vagy „vezető főnököt” jelent. A fumo szó maga a modern szuahéli nyelvben alapértelmezésben „főnök” vagy „lándzsa”, „dárda”. Nagyon jól tudjuk, hogy a lándzsa az ókori és középkori uralkodók, sőt istenek jelvényei közé tartozott. Emlékezzünk csak Pallas Athene, vagy a mi Szent István királyunk lándzsájára, amit a római pápától kapott, vagy éppen Jomo Kenyatta, a későbbi kenyai elnök sok címe közül a „tüzes lándzsa” elnevezésre. A Liongo név pedig két szuahéli igével kapcsolható össze: – onga/ongea annyit jelent, hogy „nőni”, az – ongoa pedig „előre haladni”, „uralkodni”, „vezetni”, stb.

A li elem az ige töve előtt a Liongo névben a mai „ji” prefix régi változata. Ahogy azt szovjet kollégánk, V. Miszjugin kimutatta, a mai szuahéli nyelvben ennek a névnek „Jiongo”, vagy „Jongo” lenne a megfelelője.

„Ez a szó nem létezik a mai szuahéli nyelvben, de gyökere, –„onga” formában fellelhető a „kiongozi”, „mwongozi”, „ongoa”, „uwongo”, „mwongo” stb. szavakban. Ezeknek a szavaknak az alapjelentése pozitív: „vezető”, „iránymutató”, mások viszont negatívak: „hazug”, „hazudozó”. Az –ng hangzók nagyon elterjedtek, s érdekes jelentéssel bíró szavakban találhatjuk őket: „ungwana”, „nemes származás”, „kungwe”, „beavatás”, „kingovi (kongozsi), „régii nyelv”, „mngowi”, „nem körülmetélt személy”, stb. A szuahéli nyelvtani rendszerében a „liongo” szó nem emberi lényt jelent, hanem az osztályozó szavakhoz tartozik (prefixekkel jelölve) „li”, „ma” (hiperbolikus jelentéssel, egy csoportot alkotva). A férfiak nyelvtanilag meghatározott osztályában a „mwongo” formában találkozhatunk vele. Létezik ilyen szó a szuahéli nyelvben, „hazug” jelentéssel.”¹

A személynévnek ez a hipotetikus jelentése a következőt sugallja számunkra: Liongo Fumo nem csupán főnök vagy uralkodó volt, hanem a régi helyi kultusz magas rangú képviselője is egyben. Miután a világ-

¹ Miszjugin 1972, 22. old.

vallások (kereszténység, iszlám) terjedni kezdtek Kelet-Afrikában, a korábbi ideológiai rendszer az iszlamizált vagy kereszténnyé lett népesség véleménye szerint pogány gondolati rendszerré, „hazugsággá” vált, és így annak vezető képviselői is „hazug prófétává”, „hazudozóvá” váltak.

Sokan kollégáink közül, akik Kelet-Afrika irodalmi és orális hagyományait kutatják, azon a véleményen vannak, hogy a Liongo epikus énekek legelső szerzői között ott volt maga Liongo Fumo is, aki öndicsérő és lírai énekek sorát szerezte. Az ilyen alkotások egyáltalán nem ritkák ma sem a bantu folklórban.

A kelet-afrikai Liongo hagyományok másik problémája a „Shanga”, vagy „Shaga” városnév. Mindenekelőtt ott a kérdés, hol is volt Liongo Fumo szülőhelye, létezett-e egyáltalán ez a személy. Néhány tudós feltételezi, hogy Shanga városában született, mások Siuba teszik a születési helyét. A helyi hagyományok szerint később elűzték őt szülőföldjéről, és az Ozi folyó mentén, a partvidéktől nyugati irányban, maga alapította helyen vált uralkodóvá. Sok város és falu állt uralma alatt, közöttük egy Shaka nevű helység, míg unokatestvére (vagy fivére) Fumo Mringwari Shanga uralkodója lett a partvidéken. Bizonyos szájhagyomány szerint ez utóbbi személyt, Fumo Mringwarit Shanga Mringwarinak, sőt Liongonak is hívták. Így tehát feltételezhetjük legalább két személy, talán ténylegesen két fivér létezését Liongo névvel.

A Shanga Mringwari személynévnek Shanga tagja semmiképpen nem bír valamely „város vezetője” jelentéssel. A régi szuahéli társadalom sok vonása feltételezhetővé, sőt biztossá teszi a változásokat az uralkodó elnevezésében, miután a régi vallás átadta helyét az iszlámnak vagy a kereszténységnek. Így a korábbi királyi címet felváltotta az új kifejezés, a „shanga”. Ez a szó nem maradt sokáig használatban, mivel az iszlám hatása alatt a „saka” (shaka) formát öltötte az indiai-perzsa „sah” (shah) szó hatására. Talán a leghíresebb zulu vezér, Chaka/Shaka neve is erre a szóra vezethető vissza. Az utóbbi kifejezés vagy cím a kisebb városok vagy települések vezetőinek címévé vált, akik alárendelődtek a „mfal/u/me”, vagy „sultani” címmel felruházott állami uralkodóknak.

Nagyon érdekes és fontos, hogy a „shaha” (többes számban „masha-ha”) arab eredetű szó, amely a modern szuahéliben a következő alapjelentésekkel bír: 1. „vezér”, „főnök”, „király”; 2. „sejk”; 3. „költő”, „elbeszélő”. A narratív történetek és versek – különösen a Liongo epikus ciklus egyes részei – nagyon fontos szerepet játszanak a közösségi ünnepek, esküvők, stb. alkalmával. A modern szuahéli ige, a „shangilia” legáltalánosabb jelentései: 1. „ünnepet tartani”, „valakit ünnepelni”, 2. „gratulálni”, s így a kifejezés ebből a szempontból is fontos számunkra. S ha nem feledkezünk meg a „shangazi” szó rokonságot jelölő értelméről, az „apa leánytestvére”, aki az afrikai rokonsági és öröklési rendszerben nagyon fontos személy, láthatjuk, hogy milyen bonyolult a Liongo hagyományokban fellelhető egyetlen kifejezés pontos értelmezése.

Feltételezhetjük, hogy Liongo maga nem egyetlen személy volt, hanem a liongo szó maga társadalmi kategóriára utal, az iszlám előtti hagyományos animista vallás papjaira, akiknek a felső rétege képezte később a királyi klán alapjait.

J. Knappert írja a szuahéli irodalmi hagyományokról szóló fontos és alapmunkának számító művében:

„Léteznek..... nyomós érveink, hogy feltételezzük, Liongo sokkal később élt, a portugál korszakban, legvalószínűbben 1600 körül. Ez azt is megmagyarázza, miért lehetett Liongo keresztény, sőt hihetővé teszi a feltételezést, miszerint ő és rokona, Daudi között harc valójában a két párt, a muszlimok és a keresztények közötti polgárháborút jelenti. Hogy Liongo maga keresztény volt, ezt az a tény mutatja, hogy az evangéliumra esküszik a magát dicsérő nevezetes énekben.”²

Természetesen lehetséges, hogy egy Liongo Fumo nevű fontos szuahéli uralkodó tényleg élt azokban az időkben, és egyike volt a szuahéli történelem első valódi költőinek. Ám távolról sem vagyunk meggyőződve arról, hogy Liongo evangéliumra történő esküje az egyik költeményben keresztény mivoltának bizonyítéka. Liongónak – ahogy fentebb említettük már – a régi kelet-afrikai pogány hitvilág képviselőjének s az erre épülő társadalom uralkodó kasztja tagjának kellett lennie.

Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a szájhagyományban élő afrikai (hős)epikai költészet minden előadás során módosul, mi több, adott esetben az előadó leleményességétől függően olyan, az előadás hevében rögtönzött új részek is beépülhetnek, amelyek akár az informátor által megélt idők eseményeit is magukba foglalhatják. Az evangéliumra való utalás így tehát minden további nélkül lehet a szájhagyományok természetese életmódja szerint egy későbbi vagy akár késői módosulás. Tegyük hozzá, J. Knappert óvatlan megállapítása minden valószínűség szerint abból fakad, hogy nyelvész, irodalmár és filológus felkészültsége okán kevésbé foglalkozott a szájhagyományok törvényszerűségeinek folklorisztikai felkészültséget megkívánó vizsgálatával.

Tudjuk, hogy a Liongo hősköltemény részei és töredékei a szuahéli mesemondók, költők, elbeszélők, kis közösségek öregjei ajkán hagyományozódtak át. Sokan közülük moszlimok voltak, mások minden kétséget kizáróan keresztények.

Vagyis e két fontos világvallás elemei – a fentebb említett tényeknek megfelelően – az előadókon keresztül megjelenhettek a kelet-afrikai epikus költeményekben is. Egyébként a kelet-afrikai szájhagyomány által megőrzött irodalmi alkotások közül a Liongo epikus énekek a leginkább hagyományosak közé számíthatóak, amelyekben a két említett nagy vallásra történő utalás ritka kivételt képez. S majdnem biztosak lehetünk abban, hogy itt-ott felbukkanó elemeik sokkal később, az énekek szájhagyományozásának folyamatában kerültek a szövegekbe. A

---

² Knappert 1979, 68. old.

régió közös folklórjában ugyanis a vallási nézetek, inkább mint a nevelési rendszer különleges elemei játszottak fontos szerepet.

A Liongo hagyományok ugyanakkor messze túlnyúlnak a kelet-afrikai országok határain. Feltételezhetően Fekete-Afrika bantu-nyelvű, sőt bizonyos fokig még a nem bantu-nyelvű etnikai csoportjai esetében is közös kulturális örökségként értelmezhetők. Ezzel kapcsolatosan jó érvként szolgálhat az, ha a több millió lelket számláló közép-afrikai mongo-nkundoknál és néhány, a környezetükben élő bantu nép körében jól ismert szájhagyományokra utalunk. Vagyis ha a Liandza főnök személye köré épülő hősepikai, illetve epikus énekekre, mesévé oldott változatokra, illetve a tématispus egyéb műfajba bekerült mozzanataira hívjuk fel a figyelmet. Mindezen túl persze a szub-szaharai Afrika különféle részein fellelhető számos más helyi kultúra hasonló elemeit is bátran megemlíthetnénk.

Ezeknek a hagyományoknak a részletesebb feltárása és tudományos összehasonlítása, elemzése lehet a legjobb kulcs a kelet-afrikai epikus énekek összetett problematikájának megértéséhez, így a Liongo énekek értelmezéséhez is.

(angolból magyarra fordította: Búr Gábor)

(megjelent angol nyelven: *The Ethnic Situation in East Africa and the Folklore Figure of Liongo Fumo*, *Artes Populares* (Budapest), 10–11, 1984, 499–504. old.)

Irodalom

FINNEGAN, Ruth

1970 *Oral literature in Africa*, Oxford, Oxford University Press (Oxford Library of African Literature)

HARRIES, Lyndon

1962 *Swahili Poetry*, Oxford, Oxford University Press.

KESZTHELYI, Tibor

1971 *Az afrikai irodalom kialakulása és fejlődése napjainkig*, Budapest, Akadémiai Kiadó.

KNAPPERT, Jan

1979 *Four Centuries of Swahili Verse*, London – Nairobi – Lusaka – Ibadan, Heineman.

MISZJUGIN, B. V.

1973 The Social Content of the Legend of Liongo Fumo (in Russian!) *Africana* (Leningrad), 9, 7–22. old.